

МУХАММАД ИҚБОЛ ДУНЁҚАРАШИДА ИНСОН МУАММОСИ

Л.С.Юлдашева

ТДСИ доц. Ф.ф.н.

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ҳиндистон адабиёти ва фалсафасида муносиб ўрин эгаллаган буюк мутафаккир, шоир-файласуф аллома Муҳаммад Иқбол дунёқарашида инсон муаммоси ёритилган бўлиб, унда инсоннинг ижодкорлик ва фаол бўлишликка ундовчи, ўзининг бахти камоли, эркин ва фаровон ҳаёти учун курашиш масаласи бош ғояси сифатида ифодаланган.

Калим сўзлар: *дунёқараш, диний онг ва диний рух, руҳий қувват, инкарнация-реинкарнация, тараққиёт.*

ABSTRACT

This article highlights the human problem in the worldview of the great thinker, poet-philosopher Allama Muhammad Iqbal, who has a worthy place in Indian literature and philosophy. In it, the issue of fighting for a perfect, free and prosperous life is expressed as the main idea of encouraging people to be creative and active.

Key words: *worldview, religious consciousness and religious spirit, spiritual power, incarnation-reincarnation, development.*

КИРИШ

Шарқнинг машҳур файласуф-шоир Муҳаммад Иқбол фақатгина Ҳиндистон ярим оролида эмас, балки бутун хорижий шарқнинг адабий, сиёсий ва ғоявий ҳаётига катта таъсир кўрсатган алломадир.

У 1877 йил 9 ноябрда ҳозирги Покистон Ислом республикаси Панжоб вилоятига қарашли Сиалкот шаҳрида таваллуд топган. Алломанинг ёзишича, унинг аждодлари асли кашмирлик брахманалардан бўлиб, деярли 300 йил аввал ислом динини қабул қилишган. Ислом дини қабул қилган бу хонадон бошқа кўп хонадонлар сингари ражаларнинг зулмидан танг аҳволга тушгач, Кашмирни ташлаб, Сиалкотда истиқомат қила бошлайди.

Унинг отаси Шайх Нурмуҳаммад ва онаси Имом бибилар тақводор кишилар бўлганликлари учун, ўз фарзандларини ҳам ислом дини руҳида тарбиялашга катта эътибор беришган. Оилада ҳукм сурган диний рух ҳамда бу хонадандаги диний мавзудаги суҳбатлар иқтидорли, ўткир зеҳнли Муҳаммад Иқболга ёшлик чоғиданоқ қалби ва онгига синга бошлаган.

Балким шу сабаб унда ёшлик чоғиданоқ ислом динига, айниқса, тасаввуф илмига қизиқиши ортган ва мутафаккирлар Саъдий Шерозий, Ж. Румий, М.Бедил ғазалларини мутола қилишга эрта киришган ва мактаб пайтиданоқ ўзи

ҳам урду тилда шеърлар битарди. Ҳазрати инсон муаммоси Шарқда қадим-қадимдан ҳаётнинг бош масаласи ҳисобланиб келинган. Ҳаётнинг бунёдкори ва асоси ҳисобланган.

Қадимги ҳинд мактабларининг таълимотларида асосий муаммо инсон унинг бахту камоли ва дунёқараши масаласи асосий ўрин эгаллагандир.

Санкхья, Йога, джайнизм, чорвака –Лақоята каби мактабларнинг таълимотларида инсон ҳаёти, тақдирий азал, бахт саодатга элитувчи эзгу ғоялари содда мистик тарзди ёритилган бўлсада, бугунги кунгача ўз долзарблиги билан қадрли ҳисобланади. Ундан кейинги ўрта аср, уйғониш ва ҳозирги даврларга келиб бу актуаллик ҳамон ҳинд фалсафаси ва таълимотларининг марказидадир. Жумладан, М. Бедил, М. Ғолиб, Саид Аҳмадхон, Р. Тагор ва бошқа кўпгина ҳинд файласуфларининг дунёқарашларида жамият, инсон, унинг эркинлиги, озодлиги, бахт-саодати учун кураш бош ғоя ҳисобланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Буюк аллома Муҳаммад Иқбол ҳам ўз даврининг ватан озодлиги куйчиси, шоир, файласуф сифатида нафақат Ҳиндистонда, Покистонда балки бутун хорижий шарқнинг тарихида, адабиётида алоҳида ўринга эгадир. Аллома ўз қарашларида буюк Фирдавсий, Саъдий, Румий, Бедил, Ғолибларнинг инсонпарварлик ғояларини давом эттириб, инсоннинг яратувчанлик қудратини мадҳ этади.

Муҳаммад Иқбол ўз ватандошлари Свами Вивикананда, Рабиндранат Тагор сингари инсонни эркин ва забардаст, матонатли ва баҳодир, озод ва мустақил ҳолда кўришни орзу қилади, ижодида шахсни камолатга эришишга ундайди, инсоний ғурур ғалабасини куйлайди. Адиб ўзининг “Асрар-э ҳудӣ” (Шахс сирлари) асарида ўз шахсий манфаати ва қизиқишларини жамият манфаати билан узвий боғлаган инсонни абадий барҳаётлар сирасига қўшади. Ушбу асарда :” Инсон мисоли гул, жамиятни эса баҳорга таққослайди. Инсон ўзини жамиятнинг бир қисми деб ҳисоблаб, унинг гуллаб, тараққий этишига ўз ҳиссасини қўшса, абадий барҳаёт бўлиб қолади”-дейд[1]/.

Файласуф инсон ҳақидаги фикрларини ривожлантира бориб, кураш ва тараққиёт туфайли камолотга эришган инсон Аллоҳнинг ердаги ноиби, дейди ва уни яратувчанлик жиҳатдан Яратган Ҳаққа қалбан яқин бўлишини таъкидлайди. Бу қарашлари билан Муҳаммад Иқбол ўзининг пири устози деб билган Шарқ мутафаккири Джалолiddин Румий қарашларига мос келишини кўриш мумкин.

Ж.Румий фикрича инсоннинг руҳий ҳаёти оламнинг жавоҳиридир. Инсон оламдаги барча мавжудотларнинг бирлигини ўзининг руҳий борлигида акс эттиради. Унингча, инсоннинг руҳий борлиги бу ундаги илоҳий кучдир ва бу куч оламдаги барча нарсаларни бирлаштиради. Лекин бу кучдан ҳамма инсонларнинг фойдаланиши ниҳоятда мушкул. "Инсон Тангрининг телескопидир. Инсон бу дунёда нафс ва хирсга берилиб ўзининг ички олами, руҳий борлигидан ажралиб қолади. Бу ҳолат эса инсоннинг руҳий ички қувватини сусайтиради.. Ҳаёт уммонинг тубида ажойиб бир дур яширинган, дейди буюк Румий Бу дур инсонинг пок қалбидир. Айнан инсоннинг пок қалби унинг руҳий ҳаёти оламнинг жавоҳиридир.

Муҳаммад Иқбол таълимотида бу ғояларни комил инсон даражасига кутаришда инсоннинг пок қалби, пок руҳий олами билан бирга ўз бахт саодатини ҳаракатда, меҳнатда жўшқин ҳаётда топади деб ифодаланган. Аллома қуйлаган “Комил инсон” ўз ҳаётини жамият йўлига бағишлашни олий мақсад деб билади. Инсон ўз ўрни ва қадрини фақат жамиятдагина топади. Шунда Румийнинг фикрини давом эттириб, Иқбол инсонга шундай таъриф беради: “Илоҳий нур ила нурланган қалб, ўзи ҳам нурга айланади. Шундай қалб эгаси бўлган инсон дур бўлса, халқ, жамият эса дурлардан битилган марвариддир. Жамият билан ўз тақдирини, ҳаётини боғлаган шахс инсонийликнинг энг олий шакли бўлмиш “Мўмин” бўла олади-, деб таъкидлайди.[2] Муҳаммад Иқбол Ҳазрати инсоннинг қудрати, имконияти ва иқтидори чексиз дейди. Шунинг учун инсонни ўз эрки, озодлиги йўлида курашишга чорлайди, лекин лоқайд, ўз тақдирига бепарволик, турғунлик инсонни ҳам маънан ҳам жисмонан жиҳатдан ҳалок этади.

Муҳаммад Иқбол қуйлаган инсон тиниб тинчимаган, тараққиёт ва камолотнинг нурли чўққилари томон интилувчи, ижодкор инсондир. Айнан шу ижодкорлик, ижодий фаоллик ва меҳнат инсоннинг ҳақиқий моҳиятини намоён қилади. Олам инсон учун кузатиш, билиш объекти бўлиб қолмай, балки у ўз тиришқоқлиги, ақл-заковати билан ундан моҳироналик билан фойдаланиши ҳам лозимдир. Чунки аллома таъкидлаганидек, инсон буюк куч. Ердаги барча нозу-неъматлар, боғу бўстонлар Ҳазрати инсон қўли ила бунёд этилгандир. Шоир-файласуфнинг бу фикрлари шарқ тасаввуф оламининг пирларидан бири бўлган Нақшбандия таълимоти : “..Дил ба ёру даст ба кор”- билан уйғундир.

Меҳнат ила топилса нон,

Бахтиёр бўлур унда инсон (урду тилидан С. Ю. Таржимаси)

Муҳаммад Иқбол шарқ мутафаккири Ибн Сино меросини қизиқиш билан ўрганган файласуфлардан биридир. Аллома Ибн Сино сингари моддий

дунёнинг объектив равишда мавжудлигини, унинг инсон онгидан ташқарида ва ўзгаришда эканлигини тан олади. Унинг фикрича реал нарсалар инсоннинг сезги аъхоларига таъсир этиб, ҳиссиёт уйғтади. Ташқи олам инсон ҳиссиётининг мантикий билимлар ва интуициялар манбаи бўлиб хизмат қилади.

Рух ҳақида ёзганларини тахлил қилган аллома Иқбол шундаай ёзади: “Ибн Сино фикрича, жисм ва рух бир бири билан боғлиқ бўлсадаларда, лекин улар моҳиятан бир-бирига қарама қаршидир. Тананинг чириши бу рухнинг йук бўлиши дегани эмас, ажралиш еки парчаланиш материянинг оддий таркибий қисмларининг хоссасидир.

Бу фикрни мақуллаган аллома Иқбол ҳам рухнинг абадийлигини тан олади. Тана парчаланса ҳам рух ўлмайди, аксинча, бир танадан бошқасига кўчади деб ҳисрблайди. Бу билан Иқбол таносух назариясини илгари суради.

Муҳаммад Иқболнинг яқин дўсти бу ҳақда шундай таъриф беради:”... шеърятга ўзини бағишлаган Мирзо Ғолиб ижодини ламаконга олиб кетиб ,қайта ерга тушганида бошқа фоний инсоннинг қалбини ёритиб, яна доимо гуллаб турган шеърят бўстони иккинчи маротаба, қайта Панжобда қайта алома Иқбол жисмида гуллагандир. Шундан бўлса керак, Мирзо Ғолибнинг шеърлари сингари Муҳаммад Иқболнинг ижоди ҳам кенг тарқалиб, машҳурдир.

Алломанинг буюклик жиҳати шундаким, шоир миллат мустақиллиги учун курашни назарий асосини ислом динида кўрди ҳамда мавжуд ижтимоий тузумни ўзгартиришни диний мафкурада деб билди ва ишонди. У оламни билишда фан ва фалсафанинг ролини камситмаган ҳолда дин инсониятни бахтсизликдан, фалокатлардан қутқаришга қодир, -деб таъкидлади[3]. Алломанинг тасаввуф илмига булган қизикқши, пири устоз деб ҳисоблаган Ж.Румийнинг таъсири нечоғлик кучли бўлмасин, у тасаввуф таълимотини тўлалигича қабул қилмаган.

Тасаввуфдаги тобелик, итоаткорлик Муҳаммад Иқболнинг комил инсон таълимотига қарши эди, чунки аллома озодлик, мустақиллик ва эркин ҳаётни тинимсиз курашда, жўшқинликда кўради. Файласуф фикрича, ижодий фаоллик ва кураш инсон моҳиятининг ҳақиқий мазмунидир.

Меҳнат ила гар топса нон,

Бахтиёр бўлур унда инсон. (С.Юлдашев--- таржимаси)

REFERENCES

1. С.Юлдашев М.Иқбол – абадияти. –Покистон, Лахор -2009.-86
2. Ж.Румий ичингдаги ичингда маънавий маснавий –Т. Фан

3. М. Иқбол Шарқнинг буюк шоири ва мутафаккири –Т. Фан, 1979.
4. Юлдашева, Л. С., & Шониёзов, Ш. С. (2023). АБУ БАКР АР-РОЗИЙНИНГ ИЛМ САРЧАШМАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 68-72.
5. Юлдашева, Л. С. (2023). АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙНИНГ ОНТОЛОГИК ҚАРАШЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 324-327..670.
6. Yuldasheva, L. S. (2023). THE SPIRITUAL WORLD OF EVERY INDIVIDUAL IS HIS SPIRITUAL POWER. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 666-670.
7. Sagdullaevna, Y. L. (2022). The Principle of Emanation in IBN Sino's Ontology. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, 3(12), 90-92.